

درس پنجم

- انقلاب مشروطه، جنبش سیاسی و اجتماعی قدرتمندی بود که در زمان مظفردالدین‌شاه به وقوع پیوست.
- آرمان و هدف انقلاب مشروطه این بود که آزادی و برابری را در کشور برقرار سازد و با تدوین و اجرای قانون اساسی و برپایی مجلس شورای ملی، حکومت مستبد، ناکارآمد و ناسالم قاجار را به حکومتی قانونمند و کارآمد تبدیل کند.
- زمینه‌ها و علل سیاسی انقلاب مشروطه در بُعد داخلی:
  - ۱- حکومت قاجار به سبب نداشتن تشکیلات منسجم و کارآمد اداری با مشکلات زیادی در اداره امور کشور مواجه بود.
  - ۲- رفتار مستبدانه شاه و زبردستان او که با بی‌عدالتی و دریافت مالیات‌های گوناگون از مردم همراه بود.
  - ۳- ناکام ماندن اقدام‌هایی که برخی از صدراعظم‌های نوگرا برای اصلاح روش کشورداری و نوسازی نهادهای حکومتی آغاز کرده بودند، باعث سرخوردگی بیشتر ایرانیان و ناخرسندی آنان از خاندان حاکم شد.
- زمینه‌ها و علل سیاسی انقلاب مشروطه در بُعد خارجی:
  - ۱- شکست‌های سیاسی و نظامی سنگین حکومت قاجار در برابر روسیه و انگلستان، که منجر به جدایی سرزمین‌های پهناور، آباد و پرجمعیتی از خاک ایران در شمال و شرق کشور و گسترش نفوذ و دخالت بیگانگان شد، ضربه مهلکی به اعتبار و حیثیت آن حکومت وارد کرد.
  - ۲- وقتی ژاپن که کشوری آسیایی بود در جنگ با روسیه، به پیروزی رسید، حقارت و ضعف سلسله قاجار بیش از پیش آشکار شد؛ چون مردم ایران روسیه را کشوری شکست‌ناپذیر می‌دانستند.
- عوامل مؤثر بر ضعف و انحطاط اقتصادی ایران در دوره قاجار:
  - ۱- از دست رفتن مناطق حاصل‌خیز در عهدنامه‌های مختلف به خصوص معاهده‌های گلستان و ترکمانچای
  - ۲- اعطای حقوق ویژه تجاری و واگذاری امتیازات اقتصادی گوناگون به بیگانگان، به خصوص روسیه و انگلستان
- حکومت قاجار برای تأمین مخارج روزافزون خود به ویژه هزینه هنگفت سفر شاهان به اروپا، اقدامات زیر را انجام داد:
  - ۱- فروش مناصب حکومتی
  - ۲- بالا بردن مالیات‌ها
  - ۳- استقراض از روسیه و انگلستان
- زمینه‌ها و علل فکری و فرهنگی:
  - ۱- آموزه‌های عدالت‌خواهانه و ظلم‌ستیزانه دین اسلام
  - ۲- ترویج اندیشه‌های نو درباره حکومت و نشر آثار انتقادی

- نویسندگان آثار انتقادی در دوران مشروطه
  - استبداد سیاسی
  - نبود قانون
  - فساد و بی‌لیاقتی زمامداران
- ایرانیان فرنگ‌رفته، نخستین هستهٔ گروه موسوم به روشنفکران را تشکیل دادند.
- مهم‌ترین مصوبه‌های مهم اولین دورهٔ مجلس شورای ملی:
  - ۱- اصلاح نظام مالیاتی
  - ۲- لغو تیول‌داری یا نظام اجاره‌داری زمین‌های کشاورزی با حق دریافت مالیات
  - ۳- انتقال مالکیت زمین‌های دولتی از خزانهٔ شاهی به وزارت مالیه
  - ۴- کاهش بودجهٔ دربار شاهی
- نتایج و دستاوردهای مهم انقلاب مشروطه:
  - ۱- تشکیل مجلس شورای ملی
  - ۲- تشکیل هیئت وزیران به ریاست رئیس‌الوزرا (نخست‌وزیر)
  - ۳- تدوین و تصویب قانون اساسی
  - ۴- گسترش روزنامه و روزنامه‌نگاری
- قانون اساسی مشروطه که با عجله تدوین و به امضای مظفرالدین‌شاه رسیده بود، بیشتر به طرز کار مجلس شورای ملی مربوط می‌شد. به همین سبب، مُتَمِّمِی برای آن تدوین شد که مشتمل بر اصول اساسی دربارهٔ حقوق و تکالیف متقابل دولت و ملت بود و محمدعلی‌شاه، آن را تأیید کرد.
- بیشتر اصول قانون اساسی، از اصول قانون اساسی کشورهای فرانسه و بلژیک اقتباس شده بود.
- اصل دوم متمم قانون اساسی به پیشنهاد و اصرار شیخ فضل‌الله نوری به تصویب رسید.
- اصل دوم متمم قانون اساسی الزام می‌کرد که پنج نفر از مجتهدان طراز اول بر مصوبات مجلس شورای ملی نظارت کنند.
- دورهٔ استبداد صغیر: پس از به توپ بستن مجلس شورای ملی و انحلال مجلس، بار دیگر استبداد برقرار شد. این دوره که حدود یک سال طول کشید، به دورهٔ استبداد صغیر معروف است.
- مهم‌ترین شهرهایی که پس از کودتای محمدعلی‌شاه علیه مجلس قیام کردند:
  - ۱- شهر تبریز با هدایت انجمن ایالتی و به فرماندهی ستارخان و باقرخان
  - ۲- گیلان، با هدایت پیرم‌خان و یکی از زمین‌داران بزرگ به نام محمدولی‌خان تنکابنی (سپهدار)
  - ۳- مرکز ایران، بختیاری‌ها به فرماندهی علیقلی‌خان (سردار اسعد) و با کمک برادرش صمصام‌السلطنه، ایل‌خان بختیاری

• اقدامات مشروطه‌خواهان پس از فتح تهران:

- ۱- محمدعلی‌شاه از سلطنت برکنار و پسر خردسالش، احمد میرزا، به جانشینی او برگزیده شد.
- ۲- با تعیین مقررری برای شاه برکنار شده، به او اجازه دادند از کشور خارج شود.
- ۳- یک دولت موقت را برای اداره امور کشور انتخاب کردند.
- ۴- دادگاه ویژه‌ای برای محاکمه و مجازات مخالفان مشروطه تشکیل دادند.

• شهادت شیخ فضل‌الله نوری به دست مشروطه‌خواهان موجب گسترش اختلافات داخلی و یأس و سرخوردگی روحانیان موافق مشروطه شد.

• چالش‌ها و تنگناهای حکومت مشروطه:

- ۱- فرهنگ کهن استبدادی
- ۲- فقدان تشکیلات منظم و منسجم اداری و اقتصادی
- ۳- مداخله و فشار خارجی از سوی روسیه و انگلستان

• نمایندگان دومین دوره مجلس شورای ملی چاره رفع مشکلات اداری - مالی را در استخدام کارشناسان خارجی دیدند.

• از این رو، چندین کارشناس امور اداری - مالی به ریاست مورگان شوستر از کشور آمریکا و تعدادی کارشناس نظامی سوئدی برای تأسیس نیروی ژاندارمری به استخدام دولت ایران درآمدند.

• به دلیل دخالت و تهدید نظامی روسیه، دولت ایران مجبور شد به رغم مخالفت مجلس شورای ملی، کارشناسان آمریکایی را برکنار کند و به کشورشان بفرستد.